

Pod zijavko

Izvor železnikarskih poimenovanj naselij

Dr. Vida Košmelj

Namesto uvoda je dobro nekoliko osvetliti poimenovanja in prvotna zgodovinska imena nekdanjega trga (od leta 1575 do imenovanja v mesto v 21. stoletju). Železniki se delijo v tri dele: Racovnik, Trnje ali Plac in Gorenj konc. Pred naselitvijo Furlanov v 12. in 13. stoletju je skozi bodoče ozko naselje tekla hudourniška divja reka s poraslimi bregovi. Le pod nekoliko širšim ravnim predelom (pod današnjim Placem) sta verjetno ležali dve hubi bodočega neimenovanega naselja. To je ostalo v ljudskem izročilu, vendar zgodovinsko ni potrjeno.

Ozka bregova reke Sore, poimenovane že po Keltih, sta se razširila na mestu današnjega spodnjega Racovnika. Zaporo reki na mestu današnjega vzhodnega kamnitega mostu je tvorilo skalovje, kjer sta se skoraj stikali strmini racmanskega Kovaškega vrha ob reki in nasprotnega Snegovnika. Pred zaporo je nastalo majhno jezero, poraščeno s ščavjem in šašjem, po katerem so plavale divje race. Od tod izvira starodavno in tudi še današnje ime Racovnik.

Tesen na današnji Grivi so razširili, da je voda odtekla.

Obrežje reke so naseljenci utrjevali s škarpami, gradili so potrebne bajerje in tako umirjali divjo reko. Za plavže, fužine in kovaštvo so rabili železariji veliko vode. Problemov z železovo rudo ni bilo. Večina površja zemlje bodočih Železnikov je bila posuta z drobnimi krompirju podobnimi kroglastimi kosi nečiste rude, imenovane bobovec. Kmalu so odprli še danes priznано najstarejši slovenski rudnik na Racovniku v Štolmu ("štolm" je ime za rov v stari nemščini). Na koncu 18. stoletja je bila tukaj ruda izčrpana. Rudnik so zaprli, pred vhod v hrib pa so postavili visoko dvonadstropno hišo brez kleti, imenovano "V štolmu", Racovnik št. 92. Hišo so zaradi dotrajanosti lastniki pred leti podrli.

Prvotno naselje se je širilo z Racovnika, kjer je stal tudi prvi plavž, proti zahodu. Posamezni oddelki so dobivali svoja imena:

Griva

Travnata vzpetina nad tesnijo, ki je zapirala jezero ob bodočem mostu. Tu je bila nekoč meja med občinama Selca in Železniki.

Pod drčo

Velik, visok kamnolom nad cesto, ki je segal skoraj do vrha hriba Snegovnika (sneg je na njem najprej skopnel, od tod njegovo ime, po ljudskem izročilu pa so loški škofje na njem imeli vinograde). Prvotno je stala ob kamnolomu samo hiša Poddračarjev. Žumri so jo pozidali šele v 19. stoletju pri naselitvi v Železnike.

Na terbuš ali Na trebušniku

Tu se je nahajal topel studenec z vedno enako temperaturo vode, kjer so pozimi prale perice. Pri mrazu se je iz njega kadilo. V njem smo si greli otroci pri sankanju ozeble roke. Tu je bila nekdanja velika hiša s cvetočo gostilno in kovačijo, kasneje trgovina in skladišče trgovca Janka Bogataja.

Spodnji Racovnik

Pred Muho, kjer cesta pravokotno zavije čez nedanji most preko bajerja.

Na klovžah

Prvotno so bile tu tri hiše: Benedikova, Štolmarjeva in Popčeva, star leseni gasilski dom in zadnji vijenjc – Morajna. Ime Na klovžah izvira iz furlanskega poimenovanja "clusa, kluža", kar pomeni vodna zapornica na bajerju.

Trnje ali Plac

Je bil večji prostor pred cerkvijo, mežnarijo, šolo, trgovino in župniščem; stara majhna cerkev je stala v Trnju, nova velika pa na Trnju.

Plnada

Hiša in večji prostor za mostom preko Sore. Prvo veliko zidano hišo so naredili naseljeni fužinarji Furlani, ki so prišli iz Palmanove. Zato so jo imenovali Palmada in v dialektu je nastala Plnada. Delno je pogorela v velikem požaru leta 1620, nedotaknjena pa je ostala v požaru leta 1822, ko je pogorel skoraj cel kraj skupaj s Češnjico in Studenom.

Na logu

Večji prostor med Dermotovo in Lukelnovo hišo pred mostom čez Soro v Ovčjo vas. Za Bebarjevo hišo je bil nekdanji manjši kamnolom. Na njegovem vrhu je nekoč po letu 1930 sedel učenec osnovne šole. Po premiku je sprožil plaz, ki ga je odnesel na ravnino in ga ubil.

Pod lipo

V Gorenjem koncu pred Tobakarjevo in Pintarjevo hišo so rasla tri drevesa, ena je bila lipa, druga dva, če se prav spominjam, pa oreha. Drevesa so že zdavnaj posekali, ime pa je ostalo.

Tukaj na bolj tesnem prostoru je na velikonočni ponedeljek popoldne nastajala vrsta v mešanih parih za "potovanje v Emavs". Plesoč so potovali skozi Gorenj konc, čez Trnje in Pod drčo v gostilno pri stari zadrugi na Češnjici, kjer so rajali in peli do naslednjega dne. Tega potovanja so se lahko udeležili samo neporočeni pari iz Gorenjega konca.

Pod zijavko

Skrivnostno in nenavadno ime ceste in ožine med Trnjem in Gorenjim koncem v Železnikih. Zadnja hiša na Trnju pod strmim hribom v smeri Gorenjega konca, nekoč imenovana Plnadarjeva, saj so bili lastniki iz zelo premožne družine Demšarjev iz Plnade, je rojstna hiša dr. Jerneja Demšarja, ki je bil eden prvih slovenskih dermatovenerologov in je med drugim z dr. Tičarjem že leta 1912 v Kranjski Gori soustanovil gorsko reševalno službo, ki je bila med prvimi v Alpah. Domačijo z mlinom in žago v Plnadi je po prvi svetovni vojni nasledil zdravnikov nečak Janko Demšar, ki je v nekaj letih vse zapravil. Posojilnica je vse stavbe razprodala. Hišo v obliki črke L in velik hlev čez cesto je na razprodaji kupila zdravnica dr. Valerija Strnadova, ki je tam živel do smrti. Nad cesto ob levi strani hiše je bil manjši zelenjavni vrt, nad njim pa v strmini hriba večji travnik, danes večinoma zaraščen in manjši. Travnik se je končal ob strmem skalovju.

Pritrjena spominska plošča na skali opozarja mimoidoče na tragičen dogodek leta 1944, ko so Nemci stisnili mlade partizane v Soro in jih pobili.

Pečina nad cesto je dolga približno deset metrov. Nadaljuje se do prve hiše v Gorenjem koncu z zelo strmim predelom, poraščenim s travo.

V tej ob strmino naslonjeni Homarjevi hiši je stala še do začetka 20. stoletja zelo velika lesena naprava, imenovana monga. Sestavljena je bila iz več velikih, težkih, lesenih kolobarjev, podobnih mlinskim kammom. Nikoli je nisem videla. Slikovito sta mi jo nekoč opisovala pismonošinja Mica Primožič, Škrbinova, in stari stric Matevž Tavčar, mlinar. Priprava je služila za mrzlo, mokro likanje lanenih izdelkov in je bila edina v Selški

dolini. Tanka lanena mokra tkanina se z likalnikom more zlikati. Debelo in hodnično platno pa je tudi monga težko izravnala.

S travo poraščeno strmino še danes na več mestih prečno zastirajo do enega metra visoke pregrade iz debelih vrbovih vej in žice. Vsak najmanjši hrup ali komaj zaznaven potres lahko sproži plaz s strmega pobočja. Zato je že stoletja znano poimenovanje terena Pod zijavko, kjer je treba vedno zijati v hrib, da uideš nenadnemu plazu. Plazovi so se najraje pojavljali ob pomladanskem taljenju snega, po dolgotrajnem deževju ali ob najmanjšem hrupu.

V šoli in tudi doma so otroke vedno opozarjali, da smo prešli cesto posamič in v popolni tišini. Vsi številni furmani, ki so vozili les na kolodvor v Škofjo Loko, so vedeli, da Pod zijavko ne smejo govoriti ali peti, pokati z bičem in voziti v koloni. Tudi Mihovi muzikantje, ki so se večinoma sredi tedna vračali domov v Ojstri Vrh, ker so igrali na porokah ali veselicah v dolini, so med potjo venomer igrali, le Pod zijavko so utihnili. Otroci smo jih velikokrat spremljali, uživali v njihovi muziki in strmeli nad njihovo hojo v gosjem redu. Na čeli je korakal stari sivolasi oče s klarinetom, za njim sin Jaka s harmoniko, nato še trije bratje s "pompardonom", klarinetom in meni neznanim instrumentom.

Megleno se spominjam, ko so delali Pod zijavko prvo škarpo nad Soro. Prej breg ni bil zaščiten. Cesto so očistili samo plaz in material zmetali v Soro. Bilo je veliko govorjenja, kako kopljejo skale v kamnolomu v Ovčji vasi, jih tam oklešejo in s samokolnicami vozijo Pod zijavko. Tam jih že obdelane v tišini nalagajo v škarpo.

Ko so gradili železniški tunel iz Bohinja v Baško grapo (1904–1906), so vsakodnevno vozili kamenje iz kamnoloma v loškem Kamnitniku za gradnjo tunela v Podbrdu. Vozniki so posamič

tiho vozili skozi tesen. Večkrat so pred kamenjem na posebnem vozu vozili razstrelivo. Tedaj je vodil kolono vozačev jezdec na konju in skozi naselja venomer trobil s trobilom, podobnim poštarški trobenti. Pod zijavko je utihnil in jezdit popolnoma sam v tišini.

V ljudskem spominu je ostalo še nekaj drobcev o nesrečah, ki so jih povzročili tukajšnji plazovi. V letih od 1880. do 1890. je šla Pod zijavko lepa 17-letna Lukelnova hčerka, Katarina ali Marija Košmelj, moja prednica. Nenaden plaz jo je delno zasul. Po hitri rešitvi ni mogla več stati na nogah in hoditi. Ohromela je od pasu navzdol. Ljudsko mnenje je bilo, da je hromost povzročil prestani strah. Verjetno pa drži moje strokovno mnenje, da je v ledvenem delu hrbtenice dobila močan udarec, ki ji je uničil vretenca in hrbtni mozeg. Hromo je nato prevzel brat France, ki se je preselil k Popču. Šele po prvi svetovni vojni so v domači hiši odstranili debelo staro hrastovo obzidno klop v hiši z večjo okroglo luknjo. Vsako jutro so hromo dekle prinesli iz postelje in jo posedli na odprtino, da je lahko skozi okno opazovala dogajanje na cesti. Na tleh pod luknjo je stala večja posoda za telesne izločke. Nikakor pa nisem mogla ugotoviti, katera od sester, Katarina, rojena leta 1865, ali Marija, rojena leta 1867, je bila ponesrečenka, ki je nato živela še več let.

Po letu 1930 je vozil pozimi na delovnih saneh Francelj Benedičič - Cvek z mrežo pokrito tele. Pridrvel je snežni plaz in prestavil sani s konjem, voznikom in psom, vse nepoškodovane, čez snežni nasip

v Soro. Največjo težavo je rešiteljem povzročala odlična črna kobila Švora, ki je zaradi strahu ponorela in so jo iz napol zaledenele reke spravili z največjo težavo. Cveka so sicer imeli na sumu, da je med vožnjo pel. Gospodarji so ga venomer opozarjali na tišino, iz česar se je norčeval.

Pri gradnji Rupnikove linije je skozi Železnike vozilo veliko tovornjakov znamke Praha v lasti vojske. Vozniki so bili samo šoferji civilisti. Domačini so jih opozorili na nevarnost, ki jim preti Pod zijavko, in temu primerno so se obnašali. Cesta v tesni je bila ozka, slaba makadamska. Komandant Rupnikove linije v Selški dolini je bil liški Srb, spoštovan, miren človek. Od občine je zahteval, da cesto razširijo in jo redno vzdržujejo. Kljub veliki brezposelnosti in revščini ta ni dobila niti enega delavca domačina, da bi popravljaj in širil cesto oziroma razbijal pečino. Komandant se je razjezil in poslal iz Davče Pod zijavko vod mladih vojakov, vojnih obveznikov z orodji in razstrelivom. Že pri prvem miniranju se je sprožil kamniti plaz. Na mestu je bilo mrtvih štiri ali pet fantov, drugi so bili ranjeni. Ranjence so takoj nekam odpeljali. Mrliče so za nekaj dni položili v slabo oskrbovano mrliško vežico, "totenkamro". Ker je bila velika večina vojakov južnjakov, je prišlo v Železnike nekaj žensk "naricalk" (Srbkinje ali Šiptarke?), ki so pri mrličih vpile, jokale in povzročale hrup, ki so ga bile navajene doma. Nikoli se ni izvedelo, kam so poslali ranjence in kje so pokopali mrliče.

Hrup, ki se je razlegal iz Sokolskega doma ob raznih nastopih, igranj ali veselicah, pa ni bil nevaren in nikoli ni sprožil nobenega plaz! Verjetno ga je odbijala visoka skalnata pečina nad cesto.